

ЛИНГВОКОГНИТИВНА РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ НА ПУРПУРНИЯ ЦВЯТ В БЪЛГАРСКИЯ И ЧЕШКИЯ ЕЗИК

Катерина Томова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

LINGUOCOGNITIVE REPRESENTATION OF THE COLOR PURPLE IN THE BULGARIAN AND CZECH LANGUAGES

Katerina Tomova

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The text is an attempt to trace the conceptualization of color linguistically explicated by the lexemes *purpuren*/*purpurový* in the Bulgarian and Czech languages. The research was provoked by a difference that we regularly come across in the process of teaching Bulgarian as a foreign language. When trying to translate and explain the Bulgarian lexeme *purpuren*, the students, regardless of their nationality, categorically insist on purple and reject the possibility that it is a shade of the color red. The focus is on deriving and interpreting linguistic facts with a view to national uniqueness through comparative linguocognitive and linguocultural analysis.

Key words: names of colors, conceptualization of colors, purple, Bulgarian, Czech

Идеята на настоящото изследване е да установи поне приблизително с какъв цвят се асоциират етимологично идентичните лексеми *пурпурен* и *purpurový* и дали в съзнанието на съвременните носители на два родствени езика се отнасят към един и същ езиков концепт за цвят – червено, синьо или лилаво/*červená*, *modrá* или *fialová*. Опитваме се да проверим дали е налице известно несъответствие между речниковото тълкуване и значението, с което реално се използват единиците за пурпурен цвят, както и причините за евентуалното лексикографско изоставане. Смятаме, че в по-широк план подобно сравнение

позволява уточняване и детайлен анализ както на българското, така и на чешкото цветовото пространство.

В теоретичен аспект рамката на проучването ни е зададена основно от идеите на А. Вежбицка, а методологията при натрупването на емпиричния материал – и от постановките на Люблинската етнолингвистична школа, включително провеждането на анкети и използването на ресурсите на електронните езикови корпуси. В процесите на категоризация и концептуализация съществена роля изпълняват „непосредственият човешки опит, свързан с тялото и сетивата, с пространството, както и метафорично-метонимичният характер на мисленето“ (Бартмински 2016: 140). С оглед на това приемаме, че „нито понятието *цвет*, нито названията за конкретни цветове са езикова универсалия“ (Вежбицка 2014: 312 – 312). Всички виждаме относително еднакво реалността около себе си, но говорим по различен начин за онова, което виждаме. Представата за цвет е само една от възможните (но не и задължителни за всички езици) проекции на концептуалното поле *зрение*. Основните езикови универсалии, свързани със зрението, вкл. и перцепцията на цветове, са три – 1) отграничаването на светлина/ден и тъмнина/нощ; 2) различаването на *фигура* и *фон* в психологията и 3) сравнението/подобие (иконичността) при предаването на зрителни възприятия (Вежбицка 2014: 331 – 314). В този смисъл в текста си съзнателно не използваме понятието *езиков концепт* по отношение на „пурпурно“. Очевидно става дума за неосновен¹ хибриден цвет, чието название следва да е част от периферията на езиковите концепти на цветовете, които влизат в състава му. Това позволява да обърнем теоретичноизследователската призма и да се опитаме да потърсим лингвокогнитивните и лингвопрагматичните особености на съвременната представа за пурпурен цвет, „скрита“ зад лексемите.

Информацията в българските и чешките етимологични речници относно съществителното име *пурпур/purpur*, словообразователна основа на прилагателното за цвет, е сходна. И в двата езика става дума за гръко-латинска заемка през немски (*порфѳра/porphýrā – purpura – purpur*) – ‘яркочервена боя; яркочервен цвет; тъкан с такъв цвет’/*sytě rudá barva*’. Етимологично неясната гръцка лексема назовава както пурпурната мида, от която се получава пурпурната боя, така и червената мантия на монарх или кардинал. Впечатление прави различният нюанс на червения цвет на дрехата. Чешките лексикографски източ-

---

¹ Според Берлин и Кей едно от условията за основен цвет е да не съдържа в тълкуването си названия на други цветове (Берлин, Кей 1969: www).

ници я определят като тъмноредвена (tmavě červené roucho), докато българските не са така последователни и се срещат и определения като яркочервена². При това в старобългарския е налице и пряка заемка *порзфир* от средногръцки, унаследена в *порфира* – букв. *багреница*. Тълкуването в българския език на историческата реалия, включително и на мотивиращата основа *багр/багрен*, сякаш съдържа семантично противоречие (от яркочервен плат да се създаде тъмноредвена дреха!). Всъщност приемаме това „несъответствие“ като доказателство за дългия, сложен и безспорно скъп производствен процес, при който тъканите се обагрят в зелен, жълт, син, лилав или червен цвят в зависимост и от конкретния вид мекотело от рода *Murex*. За най-добър краен резултат обаче векове наред се приемал цветът на засъхнала кръв, т.е. тъмноредвено³. Смятаме също, че *яркочервен* следва да се тълкува не толкова като *светлочервен*, а по-скоро като *интензивно червен* по един характерен и изразителен начин. Ако приемем тъмноредвено за най-добър пример, прототип на пурпурния цвят, то от съвременна гледна точка определяме самата лексема *пурпур* (*пурпурен*) като своеобразен езиков реликт, който пази идеята за макрочервеното. Става дума за изначално „противопоставяне на визуалния човешки опит на базата на хроматично : ахроматично възприемане. Червеното е „най-цветният“ цвят, т.е. най-изразителният. Определя се като цвят, който е в опозиция не само спрямо светлите и тъмните цветове, но и спрямо тъмно и матово студения. В резултат това означава, че макрочервеното [...] има отношение към „яркостта“ (Вежбица 2014: 347).

Механизмът на оформяне на значението за цвят е идентичен и за двата съпоставяни езика. Очевидното метонимно пренасяне *дреха/плат – цвят* най-вероятно преминава през етап на семантична аморфност. Т.е. първоначално не става дума само за название за цвят, а по-скоро за комбинация от вида на тъканта (обикновено вълнена или ленена), скъпа и рядка + цвета, получен по съответната технология. Лексемите *пурпурен/purpurovŭ* така и не стават част от живата реч и не успяват да развият допълнителни значения, включително и за

² Например в Речник на българския език едно от значенията на *пурпур* е ‘скъпа яркочервена тъкан или дреха у богатите като признак на разкош или на величие’.

³ Смята се, че естественото пурпурно багрило е открито от финикийците, а добиването му започва около 1500 г. пр.н.е. и процъфтява в района на Тир (днешен Ливан), като дава наименованието на най-качественото багрило – т. нар. тирски пурпур (Ото 1902: 1900).

нецвят. В резултат с изчезването на прототипа за цвят семантичните компоненти, които не са свързани само с перцепцията на конкретен диапазон от електромагнитния спектър – интензивен, евент. тъмен цвят, и с висока стойност, се запазват и петрифицират. Степента на абстрактност остава по-ниска в сравнение с названията на други неосновни смесени цветове (например *розово/ružová*), а самото название на пурпурния цвят – семантично монолитно и синкретично. Несъмнено за това допринася и обстоятелството, че еволюционно перцепцията на пурпурния цвят се свързва с още една референтна отправна точка. Имаме предвид синия цвят (техелет) според юдейската традиция на тъкани и конци, използвани в сакралната практика. Багрилото за този очевидно свещен цвят е добивано от точно определен подвид мекотело, изчезнал още в древността. „Ивритската дума се използва да обозначи различни нюанси на синьо – тъмносиньо, пурпурносиньо и небесносиньо“ (Шолем 1979: 90, цит. по Алмалех). Самият М. Алмалех обаче напомня, че субтропичното чисто небее по-тъмно и наситено от българското (Алмалех 2006: 139).

Следователно историческият опит на хората от конкретна етнокултура предимно с един от двата основни вида пурпур (т. нар. син/виолетов и червен пурпур), както и вероятното семантично кръстосване на названията им обуславят до голяма степен различията при концептуализацията на пурпурния цвят в съвременния български и чешки език. Немалко за това допринасят традициите на християнската византийска и италианска живопис, както и установените църковни обредни практики на източното православие и на римокатолицизма. Католическите литургични цветове не включват синьо (2002: 91⁴). Виолетовият/лилавият цвят обаче е основен по време на рождественския пост, при заупокойни молитви и др. (Змелик 2019: 28 – 30). Този цвят в чешкото езиково пространство се асоциира главно със смирение, покаяние, траур и смърт. Неслучайно до началото на миналия век в отделни региони на Чехия и Моравия традицията изисква траурните дрехи на вдовиците да са виолетови (Долгих 2012: 248). В православната практика синият цвят е цветът на Богородица, докато червеният, определян като пурпурен, е основен богослужебен цвят в периода между Пасха и Възнесение Господне⁵.

---

⁴ *Všeobecné pokyny k římskému misálu*. 2002. <http://web.archive.org/web/20160304110214/http://www.ctuuk.cz/downloads/vseobecny_uvod_k_misalu.pdf>

⁵ Информацията е от официалния сайт на Варненската митрополия – <<https://www.mitropolia-varna.org/duhovna-prosveta/publikatzii/1105-bogoslužebni-odezhdi-i-insignii>>

Лексикографското тълкуване на лексемата *purpur* и деривата *purpurový* също са аргумент в посока на хипотезата ни, че чешкото пурпурно съдържа в много по-голяма степен синьо, отколкото българското. В енциклопедията на Ото в речниковата статия за производството на багрила *purpur* се определя като „най-стария цвят, открит вероятно през XV – XVI в. пр. н.е. [...] Цветът е виолетов“ (Ото 1903: 405). Срв. също

purpur, -u m. *světle červené barvivo s fialovým nádechem* (Хуйер и кол., т. IV/2. част, 1944 – 1948);

purpur, -u m. (6. j. -u) (z lat.) **1.** *sytě červené barvivo fialového odstínu (pův. získávané z mořských plžů); nach 1* **2.** *kniž. sytě červená barva, zbarvení; nach 2* (Хавранек и кол., т. IV/1964);

purpur, -u <l> *kníž. šarlat, nach 1.* *Sytě červená barva, zbarvení (s nádechem do fialová)* (Филипец и кол. 2006).

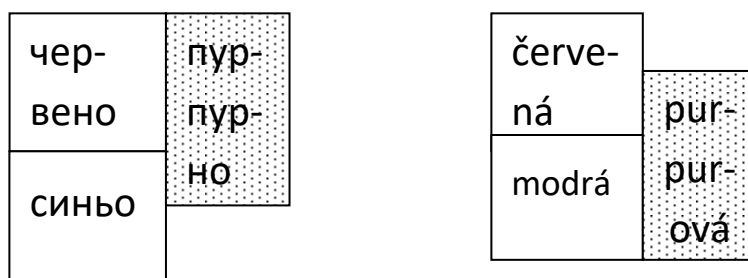
За носителите на чешкия език пурпурното означава наситен светлочервен цвят с лилав оттенък. В българския език обаче става дума за ярко- или тъмночервен, ален, кървавочервен цвят, но без лилав или син нюанс.

Внимание заслужават и посочваните синоними за пурпурен цвят – *šarlatový*, *nachový*, *brunatný*, които сякаш противоречат на хипотезата ни. Според тълковните речници на съвременния чешки език лексемите означават нюанси на червеното. *Šarlatový* е яркочервено, алено, а *brunatný* е тъмночервено, кафявочервено. В исторически план това обаче не са названия на същински пурпурни цветове, т.е. добивани от мекотели по оригиналната технология. *Šarlat/šarlatová* означава червен цвят, получаван и произвеждан от насекомото кошенил (*Coccus ilicis*). *Brunát* се появява в старочешки през немски като *‘sukno tmavé, červenohnědé barvy’*. Употребата на прилагателното име *brunatný* днес най-често се свързва с цвета на човешкото лице (Рейзек 2001: 93). *Nach* се среща само в чешки език при това с крайно неясна етимология. Една от хипотезите отвежда към метонимия от латинската дума *naccus, nachus* (*šarlatová) příkrývka na koně*’ (Рейзек 2001: 401). Според Старочешкия речник лексемата има две значения – 1. наименование на наметка, плащ от скъп плат, обикн. пурпурен; 2. пурпурен цвят (Немец, ред. 1968: www). Т.е. от трите синонимни единици само последната *nach* в първото си значение за цвят и в значението си за тъкан се препокрива с *purpur*.

nach, -u m. (6. j. -u) **1.** *sytě červené barvivo fialového odstínu (pův. získávané z purpurových plžů); purpur 2.* *kníž. sytě červené zbarvení vůbec 3.* *látka zbarvená nachem, nachový oděv; purpur* (Хавранек 1964: 202).

Смятаме, че останалите синоними „избистрят“ семантиката на пурпурното с оглед по-скоро на други характеристики при перцепцията на цвета – наситеност, яркост и интензивност.

Анализът на лексикографските източници сочи, че в съвременния български и чешки език пурпурното назовава нюанс на червеното, но с различна степен на участие на синия цвят (вж. Фиг. 1).

Фигура 1

Анкетно проучване, направено сред носителите на двата езика, оформя по-различни резултати⁶. 17% от българските респонденти нямат идея какъв точно е пурпурният цвят. Само 27% от тях го определят единствено като червено или нюанс на червеното (ярък като кръв, наситен или тъмен). Повече от половината (56%) смятат, че става дума за лилав цвят или негов нюанс. Преобладават определения, които включват *тъмно*, *наситено*, както и описания на цвета като комбинация на лилаво с розово или с цикламено. Чешките респонденти категорично (100%) разпознават цвета и го описват като виолетов, евент. виолетово с розов или тъмночервен, винен оттенък. Лексемата *nachový* се определя като пълен синоним по отношение на назовавания цвят, но стилистично се възприема като книжна и поетична. Заслужава да отбележим, че същата стилистична характеристика българските анкетиранци посочват за *пурпурен*.

Резултатите от анкетата показват отклонение от лексикографското тълкуване и в двата езика. За българския обаче то е значително

⁶Анкетите са проведени в периода 2022 г. – 2023 г. в Гугъл хром формат и са достъпни съответно на https://docs.google.com/forms/d/10Y6WhgkLB4WCB_cvM1FfpozlkcuH8jouAAQK0tDjDws/edit и https://docs.google.com/forms/d/1vk3FdwWt18JcFNLd3wkKt5gwOKjIz1kpqrtB8-HS3_Y/edit. Реализирани са на български, респ. на чешки език, като респондентите българи са 104, а чехи – 97. Анкетираните са помолени да опишат цвета, който биха назвали с прилагателното *пурпурен*. Анкетата на чешки език включва и лексемата *nachový*, тъй като според данните от Чешкия национален корпус е най-често срещаният синоним на *purpurový*.

по-съществено. Т.е. лексемата *пурпурен* очевидно получава ново значение (*лилав цвят*). Единствената лексикографска регистрация на този семантичен компонент към момента откриваме в Българския национален корпус – „**дефиниция:** който е с наситен, тъмен цвят, подобен на цвета на кръвта; който е с една от няколко наситени отсенки на цвета с най-голяма дължина на вълната във видимия спектър“ (BulNet). В чешкия език обаче процесът на семантично разширяване е по-плавен, тъй като тълкуването съдържа изначално и виолетов нюанс. Смятаме, че причините са основно две. Безспорно, от една страна, прозира глобалното влияние на английския език, в който лексемата *purple* назовава (тъмен) червеникавосин цвят (‘a (dark) reddish-blue colour’) и е синонимна с *violet* (Уимейър 1993: 500). От друга, индустриализацията и високите технологии налагат цветова конкретизация, която намира езиково изражение в появата на много нови названия за цветове, както и в актуализацията на вече съществуващи.

Доказателство за верността на твърденията си откриваме и при превода на проучваните единици. Например *purple* от англоезичната специализирана литература, свързана с колоративистиката, на чешки редовно се превежда или директно *fialová*, или *purpurová*, но с пояснение в скоби, че става дума за виолетово (Змелик 2019: 28). Данните от Чешкия национален корпус също потвърждават хипотезата ни. В Таблица 1 са представени в проценти преводните еквиваленти общо на лексемите *purpurový* и *nachový* на български език.

Таблица 1

Чешки език %	Български език %
Purpurový (nachový) 100%	Пурпурен 43% Лилав 29% Ален (яркочервен) 28%

Етноспецифичните особености в представата за пурпурно на чехи и българи се изразяват най-вече в установените разлики.

Съвременният чешки език разполага с две лексеми за назоваване на пурпурен цвят. Смятаме, че заради сходните стилистични характеристики лексикално-синонимната еквивалентност между *пурпурно* и *nachová* е от по-висока степен, отколкото между *пурпурно* и *purpurová*.

Езиковият анализ на натрупаните емпирични данни подкрепя хипотезата, че в исторически план чешката представа за пурпурно еволюира семантично и „изпреварва“ българската въпреки общата за двата езика посока към концепта *лилаво/fialová*. Ако приемем, че съв-

ременното състояние на езика обхваща приблизително последните петдесет години, то идеята за *пурпурно* се намира между II и III, а за *purpurová* – между III и IV (вж. Табл. 2).

Таблица 2

Название за цвят	I	II	III	IV
Пурпурно	Тъмно-червено	Червено	Червено + синьо (мораво)	Лилаво
Purpurová/nachová	Rudá	Červená	Červená + modrá (červená + fialová)	Fialová

В двата езика е налице придвижване от един към друг езиков концепт. Динамиката е продължителна и сложна, най-малкото заради различните структурни особености на концептуалните ядра. Лилавото е бифокален хибриден цвят, а червеното – монофокален основен. В концептуален аспект червеното е устойчиво в ядрото и до голяма степен в периферията си, докато лилавото е в процес на оформяне. Носителите и на двата езика мислят за този цвят като за отделен, макар и да го определят като червено-синя комбинация. В чешкия език обаче културната значимост на лилавия цвят и наличието на ясно название на концепта⁷ дават основание да определим езиковата концептуализация като по-стабилно установена в сравнение с българския. Именно поради тази, макар и относителна, стабилност концептът *fialová* допуска в приядрената си зона *purpurová*. Докато на българска езикова почва *пурпурно*, заради семантичното разширяване и последвалото актуализиране на иначе книжната лексема *пурпурен*, се движи от периферията на червеното към периферията на лилавото.

ЛИТЕРАТУРА

- Алмалех 2006:** Алмалех, М. *Цветът в Петокнижието. Езикова картина на света.* [Almaleh, M. Tsvetat v Petoknizhieto. Ezikova kartina na sveta.] София: Св. Климент Охридски, 2006.
- Андрейчин, ред. 1973:** Андрейчин, Л., и кол. *Български тълковен речник.* [Andreychin, L., i kol. Balgarski talkoven rechnik.] София: Наука и изкуство, 1973.
- Бартмински 2016:** Bartmiński, J. *Jazyk v kontextu kultury. Dvanáct statí z Lublinské kognitivní etnolingvistiky.* Praha: Karolinum, 2016.

⁷ В българския език има конкуренция между *виолетово* и *лилаво*.

- Берлин, Кей 1969:** Berlin, B., P. Kay. *Universality and Evolution of Basic Color Terms*. Berkeley: University of California, 1969. <<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED019655.pdf>> (10.09.2023).
- Буров, ред. 1994:** Буров, Ст., и кол. *Съвременен тълковен речник на българския език*. [Burov, St., i kol. Savremenen talkoven rechnik na balgarskiya ezik.] София: Елпис, 1994.
- Вежбицка 2014:** Wierzbicka, A. *Sémantika:elementární a univerzální sémantické jednotky*. Praha: Karolinum, 2014.
- Долгих 2012:** Dolgikh, E. *Konfrontační výzkum kategorií barev v ruském a českém jazyce. Kognitivně-kulturní přístup*. Disertační práce. Praha: UK FF, 2012. <<https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/59391/140023636.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> (1.10.2023).
- Змелик 2019:** Změlík, R. *Konceptualizace barev v narativní fikci na pozadí kvantitativních modelů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2019.
- ИБЕ 2012:** Институт за български език, БАН. *Речник на българския език*. Т. 14. [Institut za balgarski ezik, BAN. Rechnik na balgarskiya ezik. Т. 14.] София: Проф. Марин Дринов, 2012. <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> (19.12.2023).
- Немец, ред. 1968 – 2008:** Němec, I., J. Pečírková a kol. *Staročeský slovník*, [seš.] 1–26. Praha: Academia, 1968 – 2008. <<https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>> (2.11.2023).
- Парашкевов 2008:** Парашкевов, Б. *Етимологични дублети в българския език*. [Parashkevov, B. Etimologichni dubleti v balgarskiya ezik.] София: Емас, 2008.
- Попов, ред. 1994:** Попов, Д., и кол. *Български тълковен речник*. [Popov, D., i kol. Balgarski talkoven rechnik.] София: Наука и изкуство, 1994.
- Ото 1888 – 1909:** Otto, J. *Ottův slovník naučný*. 1888 – 1909. <<https://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:1cb5aaf0-e6e3-11e4-a794-5ef3fc9bb22f?page=uuid:f468ff60-05a6-11e5-95ff-5ef3fc9bb22f>> (20.12.2023).
- Радева 2012:** Радева, В. *Български тълковен речник*. [Radeva, V. Balgarski talkoven rechnik.] София: Изток – Запад, 2012.
- Рейзек 2001:** Rejzek, J. *Český etymologický slovník*. Praha: Leda, 2001.
- Уймайър 1993:** Wehmeier, S. *Oxford Wordpower Dictionary*. Oxford: University Press, 1993.
- Филипец, ред. 2006:** Filipec, J. a kol. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2006.

Хавранек, ред. 1960 – 1971: Havránek, V. a kol. *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia, 1960 – 1971.

Хуйер, ред. 1935 – 1957: Hujer, O. a kol. *Průruční slovník jazyka českého*. Praha: ČAV, 1935 – 1957.

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ И ЕЗИКОВИ КОРПУСИ

Български национален корпус. <<https://dcl.bas.bg/bulnc/bulnet/>> (22.12.2023).

Чешки национален корпус. <<https://korpus.cz>> (27.12.2023).

Варненска и Великопреславска света митрополия. <<https://www.mitropolia-varna.org/duhovna-prosveta/publikatzii/1105-bogoslužebni-odezhdi-i-insignii>> (27.12.2023).

Общи инструкции към римокатолическия молитвеник. *Všeobecné pokyny k římskému misálu*. 2002. <http://web.archive.org/web/20160304110214/http://www.ctuuk.cz/downloads/vseobecny_uvod_k_misalu.pdf> (27.12.2023).